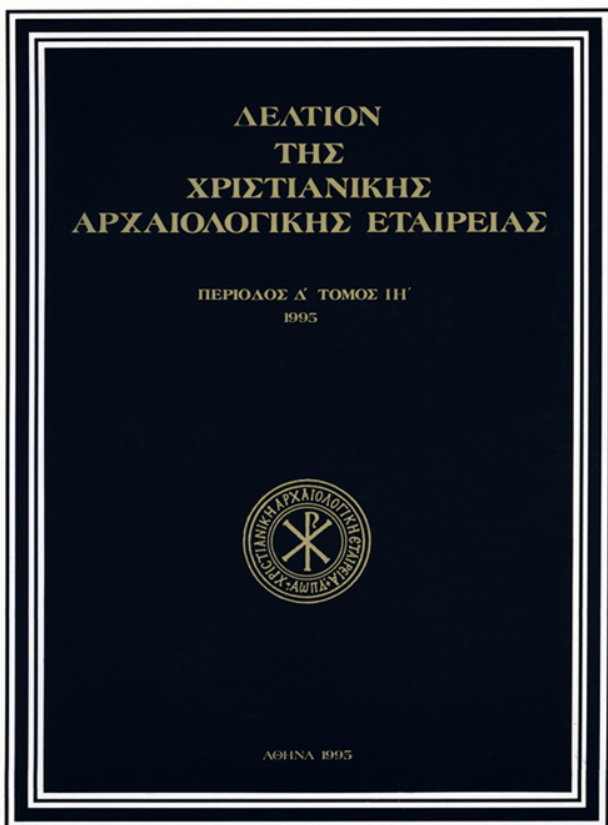

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 18 (1995)

Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ'

Ο Σωτήρας του Οιτύλου

Νικόλαος Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1144](https://doi.org/10.12681/dchae.1144)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ Ν. Β. (1995). Ο Σωτήρας του Οιτύλου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 18, 79–88. <https://doi.org/10.12681/dchae.1144>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο Σωτήρας του Οιτύλου

Νικόλαος ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ' • Σελ. 79-88

ΑΘΗΝΑ 1995

Ο ΣΩΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΟΙΤΥΛΟΥ¹

Κάτω από τό Οϊτύλο της Μάνης, πλάι στη ρίζα βράχου από έρυθρωπό πωρόλιθο, βρίσκεται ο ναός του Σωτήρα² (Εϊκ. 1), έσωτ. διαστ. 5,50 x 4,90 μ., σταυροειδής, τρουλαῖος, δικιόνιος, έλλαδικου τύπου, με δυτική στοά, πού προστέθηκεν αργότερα και είναι τώρα έρειπωμένη³ (Εϊκ. 3). Ή καμάρα της είχε καταπέσει ήδη τό 1983, όταν έγιναν τά σχέδια του μνημείου⁴, όπως φαίνεται και από την κατά μήκος τομή (Εϊκ. 2).

Ή σωζόμενη παράδοση⁵ για τον ναό είναι ενδιαφέρουσα. «Τήν στοά πρόσθεσε στον προϋπάρχοντα ναό ή γενάρχησ πολλών οικογενειών του Οϊτύλου⁶, διασκορπισμένων σήμερα σε πολλούς τόπους. Οί οικογένειες αυτές προέρχονται από τους έξι έγγονους της γενάρχου, κόρης Κοντοσταύλου, άρχοντα του χωριού "Ακία, κατεστραμμένου σήμερα, πού βρισκόταν μεταξύ Δρυάλου και Μπάμπακα. Κάποιος Μέδικος από τό Ναύπλιο, φεύγοντας τους Τούρκους, κατέφυγε στη Μάνη, φιλοξενήθηκεν από τον Κοντόσταυλο και παντρεύτηκε την κόρη του Ήνθη, από την όποία απέκτησαν ένα γιό, τον Πέτρο. Ο πενθερός του Μέδικου φθόνησε τον γαμπρό του και τον σκότωσε. Ή Ήνθη με τό γιό της κατέφυγε στο Οϊτύλο. Έκει ό Πέτρος παντρεύτηκε μία κοπέλα και απέκτησαν έξι γιους. Ή Ήνθη πρόσθεσε τή στοά στο ναό του Σωτήρα και σ' αυτόν από τό 1475, κατά την παράδοση, συγκεντρώνονται οι οικογένειες των απογόνων του Πέτρου κάθε Χριστούγεννα, ξεχνοῦν για λίγο τίς διχονοιές τους, συνοερτάζουν και στη συνέχεια συνευωχούνται στο κοινοτικό κατάστημα. Κάθε χρόνο διαδοχικά οργανώνει την εορτή μία οικογένεια».

Ή κάτοψη της εκκλησίας του Σωτήρα (Εϊκ. 2) δείχνει πώς ή δυτική κεραία του σταυρού και τά δυτικά πλάγια διαμερίσματα είναι λίγο έπιμηκότερα των ανατολικών. Ο Ή. Ήρλάνδος είχε θεωρήσει ως στοιχειό χρονολόγησης σταυροειδούς ναού στον 14ο αἰ. τό μεγαλύτερο μήκος των δυτικών του τμημάτων⁷. Ήμφιδάλλω αν όμοιο τεκμήριο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την περίπτωση του Οϊτύλου, έφόσον και ναοί παλαιότεροι του 14ου αἰ. έχουν αυτό τό γνώρισμα⁸. Στην τοιχοδομία της εκκλησίας γίνεται χρήση και πωρολίθων, πού ανάμεσά τους παρεμβάλλονται σκόρπια τούβλα, ιδιαίτερα στη δόρεια πλευρά (Εϊκ. 4). Οί στρώ-

σεις των πωρολίθων γίνεται, νομίζω, προσπάθεια να είναι όριζόντιες, ανάμνηση ίσως του τρόπου με τον όποιο είναι κτισμένοι με μεγάλους όρθογωνισμένους μαρμαρόλιθους ή Βλαχέρνα του Μέζαπου (τέλος του 12ου αἰ.) και ό Προφήτης Ήλίας (13ου αἰ.)⁹.

Παράθυρα όρθογώνια ό ναός του Οϊτύλου έχει δύο:

1. Συντομογραφίες πού χρησιμοποιούνται βλ. στο τέλος του παρόντος άρθρου.

2. Ο ναός πανηγυρίζει τά Χριστούγεννα, όπως είχε την καλωσύνη να με πληροφορήσει ό ευγενικός κάτοικος Οϊτύλου κ. Θεόδωρος Κατσαρέας. Έπομένως ό ναός είναι, τό πιθανότερον, αφιερωμένος στη Γέννηση του Σωτήρος Χριστού.

3. Τή δημοσιευόμενη μικρή φωτογραφία της εκκλησίας (Εϊκ. 1) είχα πάρει προ πολλών έτών κατά την πρώτη επίσκεψή μου στο Οϊτύλο, ως έπιμελητής Βυζαντινών Ήρχειοτήτων Μυστρά, όταν ακόμη δεν είχε καταρρεύσει ή στέγη της στοάς. Σήμερα σώζονται μόνο οι τοίχοι της σε άρκετό ύψος.

Φωτογραφία της εκκλησίας και μάλιστα έγχρωμη έχει δημοσιεύσει τό 1977 ό κ. Yasuchi Nagatsuka σε όλιγοσέλιδο διδύλιο του (πίν. 13), γραμμένο στην Ιαπωνική. Ή φωτογραφία έχει ληφθει πρό των τελευταίων εργασιών στερέωσης του ναού από την 5η Έφορεία Βυζαντινών Ήρχειοτήτων. Ή στοά, κατά τή φωτογραφία του Ήάπωνος συναδέλφου, είναι ήδη έρειπωμένη, ό τροῦλος άσβεστομένος και τό κάτω χωρισμένο τμήμα των παραθύρων του δεν διακρίνεται.

4. Από τον κ. Βασίλη Δρανδάκη.

5. Κατά τή διήγηση του κ. Θ. Κατσαρέα.

6. Ήποστολιάνων, Γαλέων, Γερακιάνων, Γιατριάνων, Καραμπελέων, Μπατσιλινέων, Πληρακιάνων, Ραζέλων, Στρατηγαλέων. Τίς οικογένειες συνδέει κοινό μυστικό πού ξεφουρνό μόνο οι άνδρες. Βλ. Κατσαρέας, Ήρχειοτήτων, Μανιάτη Μέδικε κράτα το μυστικό, Λακωνικά, ΚΕ΄, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1987, τχ. 135, σ. 14-15.

7. Ή. Κ. Ήρλάνδος, Ή "Αι Κύρ-Γιάννης του Ήλυκιανού-Κουφού, ΑΒΜΕ Η΄ (1955-56), σ. 205. Ή Ήρλάνδος χαρακτηρίζει ως «πολύ έπιμηκότερα» τά δυτικά άκραία διαμερίσματα των δύο ανατολικών. Έχω όμως την έντύπωση πώς ή κάτοψη του "Αι Κύρ-Γιάννη (σ. 176, εϊκ. 30) δείχνει ότι δεν είναι «πολύ» έπιμηκότερα. Στην πραγματικότητα είναι πολύ έπιμηκότερα τά δυτικά τμήματα των του 14ου αἰ. στον Μυστρά, όπως είναι ή Ήγία Σοφία (μέσα του 14ου αἰ.), ή Περίδλεπτος (περί τό 1370), αλλά και ή Έυαγγελίστρια (μάλλον των αρχών του 15ου αἰ.). Τίς κατόψεις των ναών του Μυστρά βλ. στα αντίστοιχα σχέδια: Μ. Χατζηδάκης, Μυστράς, Ήθήνα 1956², σ. 69 σχέδ. 4, σ. 75 σχέδ. 5, σ. 83 σχέδ. 6.

8. Βλ. παραδείγματα Μουτσόπουλος-Δημητροκάλλης, Γεράκι, σ. 143.

9. Ν. Β. Δρανδάκης, Ήρευναί εις τήν Μάνη, ΠΑΕ 1977, σ. 219. Βλ. και σ. 221.

Εἰκ. 1. Ὁ Σωτήρας τοῦ Οἰτύλου.

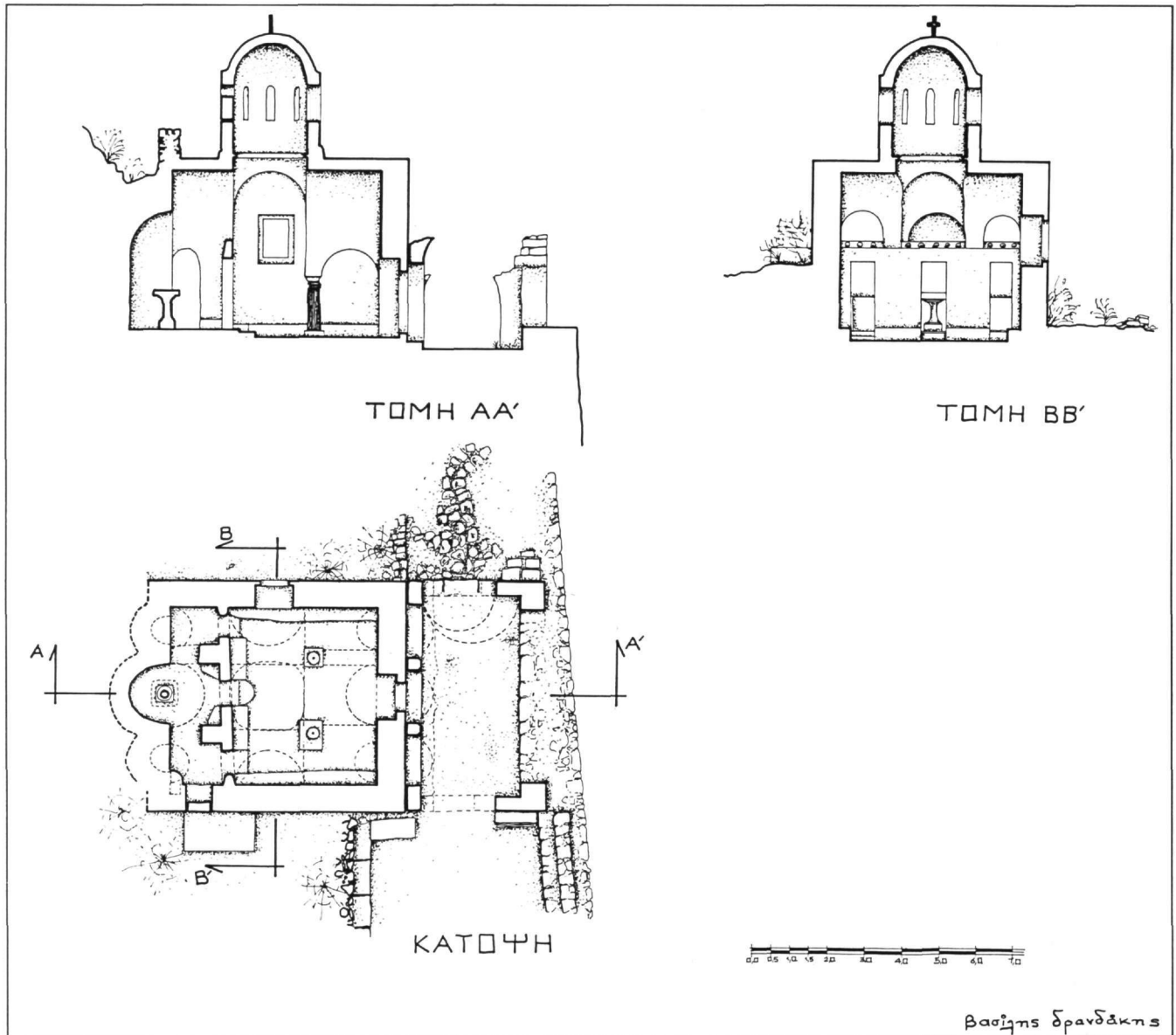
ἓνα στὸν βόρειο τοῖχο κι ἄλλο ἓνα, μεγαλύτερο, στὸ τύμπανο τῆς νότιας κεραίας (Εἰκ. 4 καὶ 5). Στὶς ἐκκλησίες βυζαντινῶν χρόνων τῆς Μάνης τὰ ὀρθογώνια παράθυρα συνήθως ὀφείλονται σὲ μεταγενέστερες ἐπισκευές. Ἀπαντοῦν ὁμῶς καὶ ἀπὸ παλιά, ὅπως π.χ. στὸν νότιο τοῖχο τοῦ μεγαλιθικοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Καφιόνας¹⁰ (κοντὰ στὸ 1300) καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸν Πολεμίτα (ἕμισό 14ου αἰ.)¹¹.

Μέ λαξευτούς λίθους φαίνεται κατὰ τὸ πλεῖστον κτισμένους καὶ ὁ ραδινός, ὀκτάπλευρος τροῦλος τοῦ Σωτήρα. Ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ ἐποχὴ δὲν θυμᾶμαι στὴ Μάνη

ἄλλο ἐξίσου ραδινό, ὀκτάπλευρο τροῦλο, ἀπαλλαγμένο νεότερων μετασκευῶν¹². Ἀπὸ τὸν εὐρύτερο ἐλλαδικό χώρο καὶ μάλιστα τὸν βόρειο ἔχω πρόχειρα παραδείγματα ραδινῶν ὀκτάπλευρων τροῦλων τὸν τροῦλο τῆς Ὀλυμπιώτισσας¹³ (τέλος 13ου αἰ.) καὶ τοῦ Σωτήρα, μικροῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης¹⁴ (μετὰ τὸ 1340).

10. Ν. Β. Δρανδάκης, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Καφιόνας, Βυζάντιον, ἀφιέρωμα στὸν Ἄνδρέα Ν. Στράτο, 1, Ἀθήνα 1986, σ. 243.

Δέν ξέρω ἂν εἶναι σύγχρονα μὲ τὴν οἰκοδομὴ (1145) τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Καφιόνας τὸ μικρὸ ὀρθογώνιο παράθυρο τοῦ

Εἰκ. 2. Κάτοψη καὶ τομές τοῦ Σωτήρα τοῦ Οἰτύλου.

δυτικού τοίχου (N. B. Drandakis, Les peintures murales des Saints-Théodores à Kaphiona (Magne du Péloponnèse), CahArch 32 (1984), σ. 163) καὶ τὸ μεγάλο ὀρθογώνιο παράθυρο στὴν ἀψίδα τῆς Ἀγίτριας (ΠΑΕ 1977, πίν. 133α). Ὁ κυρίως ναὸς τῆς Ἀγίτριας χρονολογήθηκε κοντὰ στὸ 1200.

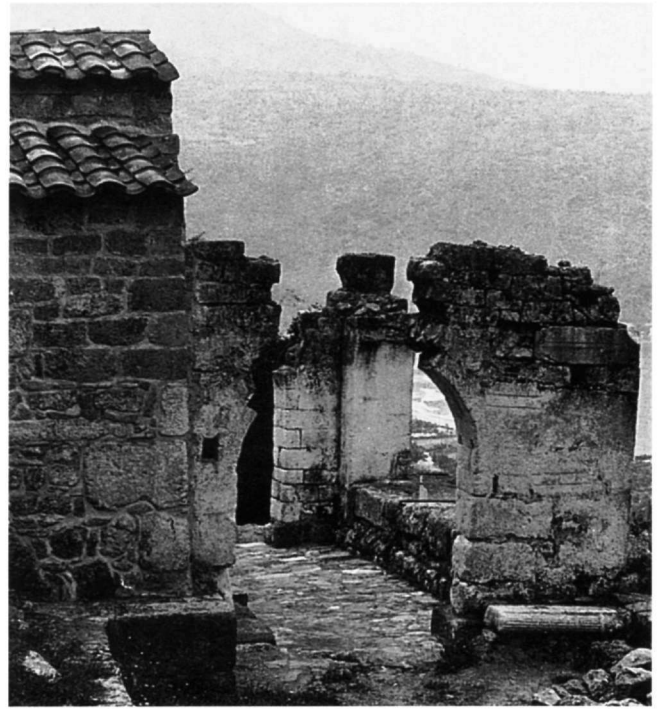
11. N. B. Δρανδάκης, Ἔρευνα στὴ Μάνη, ΠΑΕ 1977, σ. 226.
 12. Ραδινὸ τρούλο, μετασκευασμένο ὅμως, ἔχει στὴ Μάνη ὁ (ὑστεροβυζαντινός;) ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὰ Κονάκια, βλ. Κάτω Μάνη, σ. 37 καὶ πίν. 10, γιὰ νὰ παραλείψω ἄλλους, πού ἡ μετασκευή τους εἶναι ὀλοφάνερη. Ραδινός εἶναι καὶ ὁ τρούλος τῆς Ἀγίτριας, πού ἔχει ὅμως κυλινδρικό τύμπανο (ΠΑΕ 1977, πίν. 133α). Στὸν ναὸ τῆς Ἐπισκοπῆς (N. B. Δρανδάκης, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις

1964, πίν. 51) καὶ στὴν Ἁγία Βαρβάρα τοῦ Σκουτάρη (Κάτω Μάνη, ὁ.π., πίν. 406) εἶναι ψηλές οἱ στέγες τῶν τρούλων, ὅπως καὶ παλαιότερα (1050-1125) στὸν ναὸ τῆς Μεταμόρφωσης στὴ ρίζα τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν (Λασκαρίνα Φιλιππίδου, Ἡ χρονολόγησις τῆς Μεταμόρφωσης Σωτήρος Ἀθηνῶν, ΕΕΠΣΑΠΘ Ε' (1970), σ. 88, εἰκ. 4 καὶ πίν. 5, 6).

13. Eftalia C. Constantinides, The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly, I, Athens 1992, εἰκ. σ. 11 καὶ σχέδ. I-VI (σ. 67-72).

14. Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ μνημεῖα της, Θεσσαλονίκη 1985, εἰκ. στή σ. 121. Παλαιότερα στὴ Θεσσαλονίκη ραδινοῦς τρούλους ἔχουν οἱ Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι (1312-1315), βλ. R. Krauthimer, Early Christian

Ὁ τρούλος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Σωτήρα στό Οἶτυλο ἔχει στίς γωνιές βαθιά ἐντοιχισμένους ψευδοκιονίσκους, πού ἡ κορυφή τους βαστάζει ἐξέχουσες ὑδρορροές μέ διακοσμημένες προσόψεις. Ἡ κάθε πλευρά τοῦ τρούλου διατρυπᾶται ἀπό στενόμακρο παράθυρο, χωρισμένο κατά τό μέσον σέ δύο μέ παραλληλεπίπεδο, χαμηλό, λαξευτό λίθο. Ἄλλο παράδειγμα δέν ἀπαντᾶ στή Μάνη. Οὔτε θεωρῶ πιθανό πώς ἄσκησεν ἐπίδραση στόν οἰκοδόμο μιά ὅμοια περιορισμένης χρήσης περίπτωση, πού ἀπαντᾶ σέ ἕνα παράθυρο τρούλου ἑνός ναΐσκου (γύρω στά μέσα τοῦ 13ου αἰ.) τοῦ ἀρμενικοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ Goshavank¹⁵. Τό μονόλοβο παράθυρο στήν Ἀρμενία δέν εἶναι πολύ ψηλό· εἶναι χωρισμένο μέ δόμο σέ δύο καί τό κάτω τμήμα του εἶναι πολύ χαμηλό. Πιθανότερο βρίσκω πώς ὁ τεχνίτης ἐμπνεύστηκεν ἀπό τρούλο μέ δύο σειρές ἀνεξάρτητων παραθύρων, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ

Εἰκ. 3. Ἡ ἐρειπωμένη δυτική στοά τοῦ ναοῦ ἀπό Β.

Εἰκ. 4. Ἡ βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ.

τρούλου της Παναγίας των Χαλκίων στη Θεσσαλονίκη¹⁶ (1028). Ίσως μάλιστα ο οικόδομος συνδέοντας με οριζόντιο λίθο τις πλευρές των στενόμακρων παραθύρων απέδλεπε στην εξασφάλιση μεγαλύτερης στερεότητας του τρούλου.

Στά τόξα των παραθύρων της ἐκκλησίας του Οϊτύλου ἐναλλάσσονται λαξευτοί λίθοι με πλίνθους. Τά τόξα πλαισιώνονται ἀντί της συνηθισμένης ὀδοντωτῆς ταινίας ἀπό κεραμοπλαστικό κόσμημα σέ μονή σειρά ἰχθυόκανθας¹⁷, χωρισμένης στό μέσον μέ ρόμβο σέ δύο ἀντίγνωτα τμήματα (Εἰκ. 4 καί 5). Ἰχθυόκανθα σέ αὐτή τή διάταξη ὡς πλαίσιο τοξωτοῦ παραθύρου ἀποτελεῖ ἕνα ἅπαξ, πού δείχνει ὅτι ὁ οἰκοδόμος εἶχεν ἐμπνεύσεις. Ἡ ἀριότητα τοῦ κοσμήματος προδίδει ὅτι ὁ ἐμπνευστής τῆς χρήσης του δέν ἦταν ἄμοιρος καλλιτεχνικοῦ ταλάντου.

Παρόμοια ταινία μέ τήν ἴδια διάταξη ἀγκαλιάζει ὀδοντωτό κεραμοπλαστικό κόσμημα, πού πλαισιώνει τόξο ἀνακουφιστικό (ἢ τόξο κόγχης) τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στά Βοσινιάνικα Μελιτίνης τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος¹⁸ (14ου αἰ.). Σέ εὐθεία γραμμὴ ἀπαντᾷ στήν ἀψίδα τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως στό

and Byzantine Architecture, Baltimore 1965, εἰκ. 183 (A) καί (B), καί δορεϊότερα, στή Σερβία, οἱ ναοὶ τῆς Gračanica (1321) καί τοῦ Kalenić (1407-1413), βλ. ὁ.π., εἰκ. 185 (B) καί 186 (B).

15. Facoltà di architettura del Politecnico di Milano, Accademia delle Scienze dell'Armenia Sovietica (1977), Documenti di architettura Armena, Goshavank (7), σ. 45 sezione b-b/b-b section.

Στίς εἰκόνες πάλι 125, 128 καί 216 μνημείων πού παραθέτει ὁ E. d. Utudjian, Les monuments arméniens du IVe siècle au XVIIe siècle, Paris 1967, ἀμφιβάλλω ἂν τά διακρινόμενα χωρίσματα παραθύρων ἀνήκουν στά πλαίσια τους ἢ στά ὑαλοστάσια.

16. Π. Α. Βοκοτόπουλος, Οἱ μεσαιωνικοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ θέση τους στά πλαίσια τῆς βυζαντινῆς ναοδομίας, Ἡ Θεσσαλονίκη μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσεως, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 97-110, εἰκ. 1, 2.

17. Ψαροκόκαλο ἀποκαλεῖ τό κόσμημα καί ὁ Τσουρῆς, βλ. Τσουρῆς, Κεραμοπλαστικός διάκοσμος, σ. 162. Παλαιότερα τό εἶχα ὀνομάσει σειρά ἐναλλήλων γωνιῶν. Βιβλιογραφία γιά τό θέμα τῆς ἰχθυόκανθας, βλ. καί Κωνσταντινίδη, Συμβολή, σ. 69 σημ. 6.

18. P. L. Βοκοτόπουλος, The Concealed Course Technique, Further Examples and a Few Remarks, JÖB 28 (1979), σ. 247-260, εἰκ. 16 (βλ. καί σ. 257). Λίγες πληροφορίες γιά τόν ναό καί τμήματα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου του, ὅσα φαίνονται, βλ. Ν. Β. Δραγδάκης, Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Λέου εἰς τό Μπρίκι τῆς Μάνης, ΔΧΑΕ, περ. Δ' - τ. Γ' (1972), σ. 158 σημ. 48.

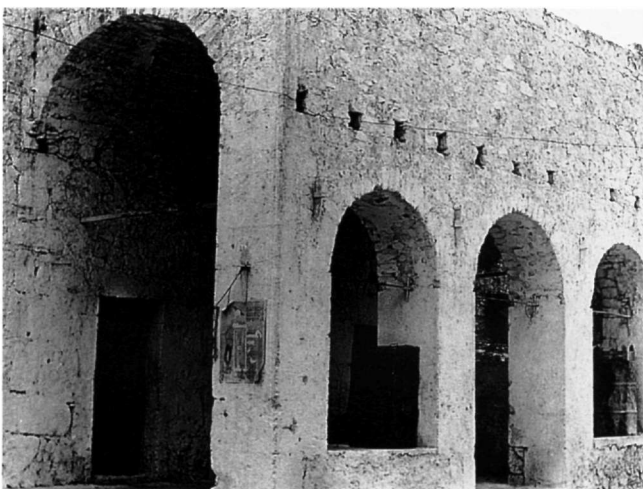
Εἰκ. 5. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Εικ. 6. Κεραμοπλαστικό κόσμημα στον δυτικό τοίχο του ναού.

Εικ. 7. Στοά κτιρίου στο Οϊτύλο.

Ἄχλαδοχώρι Τρικάλων¹⁹ (τελευταίες δεκαετίες του 13ου αἰ.) καὶ στή νότια πλευρά του ναοῦ τῆς Παναγίας στήν Παραβόλα²⁰ (ὕστεροβυζαντινῶν χρόνων).

Ἰχθυάκανθα σέ μιά ὀριζόντια γραμμῆ, χωρισμένη σέ δύο τμήματα ὄχι ἀντίνωτα, ἀλλά ἀντικόρυφα, βλέπει κανεῖς στή νότια κεραία του Ἁγίου Σώζοντα Γερακίου²¹. Ἀντιθέτως, ἰχθυάκανθα ἐνιαίας κατεύθυνσης σέ ὀριζόντια γραμμῆ ἀπαντᾶ στόν 12ο-13ο αἰ. στό καθολικό τῆς μονῆς Βλαχερνῶν Ἄρτας²² ἕως τήν ὕστερο-

βυζαντινῆ ἐποχῆ, π.χ. στόν Ἁγιο Ἀθανάσιο τοῦ χωριοῦ Λεοντάρι τῆς Ἀρκαδίας²³.

Τόν δυτικό τοῖχο τοῦ Σωτήρα στοῦ Οἴτυλο μεταξύ δύο ὀδοντωτῶν ταινιῶν διακοσμεῖ μονή σειρά ρόμβων, τοῦς ὁποῖους σχηματίζουν πλίνθοι, πού μόλις προέχουν ἀπό τό κόνιαμα τοῦ δάθους (Εἰκ. 6). Μέ τή μορφή αὐτή²⁴ ἀπαντᾶ τό κόσμημα σέ πολλά μνημεῖα τῆς Λακωνίας καί τῆς Μεσσηνιακῆς, τῆς Ἐξω Μάνης, τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου²⁵. Ἀλλά καί μέ μορφή συνθετότερη, ὡς δικτυωτό πλέγμα ὅπως εἶχα παλαιότερα παρατηρήσει, τό κόσμημα ἔλαβε μεγάλη διάδοση γύ-

19. Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί τῆς Θεσσαλίας ἀπό τό 10ο αἰῶνα ὡς τήν κατάκτηση τῆς περιοχῆς ἀπό τοῦς Τούρκους τό 1393, Ἀθήνα 1979, πίν. 376 καί 40α. Γιά τή χρονολόγησι, βλ. σ. 98.

20. Τσοῦρη, Κεραμοπλαστικός διάκοσμος, εἰκ. 47. Γιά τή χρονολόγησι, βλ. σ. 42.

21. Βελένης, Β', πίν. 18α. Τόν Ἁγιο Σώζοντα μέ δάση τίς τοιχογραφίες του εἶχα χρονολογήσει ἀπό τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰ. Ν. Β. Δρανδάκης, Ἀπό τίς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κροκεῶν (1286), ΔΧΑΕ, περ. Δ' - τ. ΙΒ' (1984), σ. 235.

22. Ἀ. Ὁρλάνδος, ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 13, εἰκ. 6 (ἀνατολική πλευρά). Στόν κάθε τρουλίσκο ἡ ἰχθυάκανθα ἔχει ἐνιαία κατεύθυνση, στόν κάθε ἓνα ὁμως χωριστά ἀντίθετη. Γιά τή χρονολόγησι, βλ. ὁ.π., σ. 49. Ἐνιαίας κατεύθυνσης ἰχθυάκανθα βλ. καί στή μονή Ἁγίας Τριάδος στίς Νῆες Μαγνησίας, Νικονάνος, ὁ.π., πίν. 49β. Γιά τή χρονολόγησι ἀπό τό δ' μισό τοῦ 12ου αἰ. βλ. σ. 107.

23. Βελένης, Β', πίν. 93β· καί γιά τή χρονολογία βλ. Βελένης, Α', σ. 53, 264. Ἐνδιαμέσως ἀπαντᾶ στόν Ἁγιο Ἀθανάσιο τῆς κωμόπολης Γεράκι (Βελένης, Β', πίν. 86), σύγχρονο νομίζω τοῦ Ἁγίου Σώζοντος, στόν Ἁγιο Βασίλειο Ἄρτας (Βελένης, Β', πίν. 98β), κατὰ τόν R. Krautheimer, (Παλαιοχριστιανική καί

νουπόλεως, ἐν Ἀθήναις 1973), τὸ κόσμημα τῶν ρόμβων ἀποκαλεῖ (σ. 54-55) σύστημα ἢ πλέγμα πλινθίνων «Λ» (πίν. 16 «α», 15ζ).
 25. Ἅγιο Θεόδωρο Πραστείου (13ου αἰ.) (ΠΑΕ 1976, σ. 221-223, πίν. 156γ)· Ἅγιο Δημήτριο Κροκεῶν (1286) (ΔΧΑΕ, περ. Δ' - τ. ΙΒ' (1984), εἰκ. 5-8)· Κάστρο στό Γεράκι (13ου αἰ.) (Βελένης, Β', πίν. 346)· Ἅγιο Σώζοντα στό Γεράκι (νομίζω τελευταίου τετάρτου τοῦ 13ου αἰ.) καί στίς τέσσερις ὄψεις (Μουτσόπουλος-Δημητροκάλλης, Γεράκι, σ. 179-181, εἰκ. 276-278)· Χρυσόστομο στό Γεράκι (13ου-14ου αἰ.) (ὀ.π., σ. 4, 5, εἰκ. 2, 4)· Ἅγίους Θεοδώρους στό Γεράκι (τέλους 13ου ἢ ἀ' μισοῦ 14ου αἰ.) (ὀ.π., σ. 79, εἰκ. 116 καί 117)· Ἅγία Σοφία Λαγκάδας (6' μισοῦ τοῦ 13ου αἰ.) (Κωνσταντινίδη, Συμβολή, εἰκ. 2)· Ἅγίους Ἀναργύρους Κούμανη (6' μισοῦ τοῦ 13ου αἰ.) (ὀ.π., εἰκ. 3)· Ἅγιο Νίκωνα στό Ξηροκάμπι (ἀρχῶν 14ου αἰ.) (Ν. Β. Δρανδάκης, Εἰκονογραφία τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, Πελοποννησιακά Ε' (1962), σ. 311, σημ. 1)· Σωτήρα Λαγκάδας (14ου αἰ.) (Κωνσταντινίδη, Συμβολή, εἰκ. 4)· Παναγία κοντά στίς Κροκεές (14ου αἰ.) (ΔΧΑΕ, περ. Δ' - τ.

Εἰκ. 8. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωση στήν Πρόθεση τοῦ Σωτήρα.

Εἰκ. 9. Ἡ Ἄκρα Ταπείνωση στόν Ἅγιο Δημήτριο στά Δυό Πηγάδια Πλάτσας.

δυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική (μτφρ. Φανῆς Μαλλοῦχου-Τούσανο), Ἀθήνα 1991, σ. 527, εἰκ. 385) τοῦ 13ου αἰῶνα (:), κατὰ τόν Ἄ. Ὁρλάνδο (ΑΒΜΕ Β' (1936), σ. 130), τοῦ τέλους τοῦ 14ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου καί στήν Παναγία κοντά στίς Κροκεές Λακεδαιμόνος (14ου αἰ.), Ν. Δρανδάκης, ὀ.π. (ὑπόσημ. 18), σ. 157 σημ. 47 καί πίν. 47α, στό κωδωνοστάσιο τοῦ Σωτήρα Λαγκάδας (14ου αἰ.), Κωνσταντινίδη, Συμβολή, σ. 71 καί εἰκ. 4 τῆς σ. 70.
 24. Ὁ Βοκοτόπουλος (Ἀρχιτεκτονική, σ. 171 καί σ. 7) κάνει λόγο γενικότερα γιά «πλέγματα ρόμβων» καί παραθέτει παραδείγματα. Μέ τὴν εὐκαιρία ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἄ. Πασαδαῖος (Ὁ κερραμπλαστικός διάκοσμος τῶν δυζαντινῶν κτηρίων τῆς Κωνσταντι-

ΣΤ' (1972), πίν. 47α)· Ἅγιο Γεώργιο Δρυάλου (14ου αἰ.) (Κωνσταντινίδη, Συμβολή, εἰκ. 5)· Εὐαγγελιστρια Μυστῆ (μᾶλλον ἀρχῶν 15ου αἰ.) (Βελένης, Β', πίν. 95α)· Ἅγιο Ἀθανάσιο στό Λεοντάρι (ὑστεροδυζαντινῶν χρόνων) (Βελένης, Β', πίν. 936).
 Στὴν Ἅγία Παρασκευὴ τῆς Πλάτσας (1412) τὸ κόσμημα τῆς μονῆς σειρᾶς ρόμβων ἀπαντᾷ τρεῖς φορές, ἀλλὰ κάπως διαφορετικό, δηλαδή μέ μικρό, σάν κηλίδα, συμπαγὴ ρόμβο στό μέσον κάθε ρόμβου τῆς σειρᾶς, βλ. Χαρά Κωνσταντινίδη, Ὁ σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στήν Πλάτσα τῆς Ἐξω Μάνης, Πελοποννησιακά ΙΣΤ' (1985-86), σ. 431-434 καί πίν. ΝΔ', ΝΕ', ΝΖ'. Στίς ἴδιες σελίδες καί ἄλλα ὅμοια παραδείγματα.

ρω στό τέλος τοῦ 13ου καί κατά τόν 14ο αἰ.²⁶. Στά παρατεθέντα πιο πάνω παραδείγματα (βλ. ὑποσημ. 25) σημειώθηκεν ὅτι ἡ μονή σειρά πλίνθινων ρόμβων χρησιμοποιεῖται ἀπό τέσσερις φορές σέ δύο μνημεῖα τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 13ου αἰ. καί ἀπό δύο φορές στούς ναοὺς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καί τοῦ Χρυσοστόμου γύρω στό 1300. Εἶναι ἄραγε ἰκανή ἡ συχνότης χρήσης στή Λακωνία αὐτοῦ τοῦ κοσμήματος περί τό 1300 νά στηρίξει τή χρονολόγηση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Οἰτύλου ἀπό τήν ἐποχή αὐτή; Νομίζω πώς εἶναι πιο συνετό νά ἐνταχθεῖ γενικότερα τό μνημεῖο στό ὑστεροβυζαντινά χρόνια.

Ἡ ἀνατολική πλευρά τοῦ Σωτήρα, κρυμμένη μέσα στήν κατωφέρεια, δέν εἶναι ὁρατή. Ὁ ἀνατολικός τοίχος ὑψώνεται σχηματίζοντας στηθαῖο (Εἰκ. 5), προφανῶς γιά νά προστατεύει τό κτίριο ἀπό κατολισθήσεις τοῦ ἀποσαθρούμενου δράχου.

Ἐπί τῶν πωρολίθους εἶναι κτισμένη καί ἡ μεταγενέστερη στοά τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνατολική τῆς πλευρά ἔχει τρία τυφλά τόξα καί ὁ δυτικός τοίχος τρία τοξωτά ἀνοίγματα (Εἰκ. 1). Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι τά τελευταῖα ἐπηρέασαν τή λαϊκή ἀρχιτεκτονική τοῦ χωριοῦ, ὅπως φανερώνει στοά μέ τρία τοξωτά ἀνοίγματα οἰκήματος στό Οἰτύλο (Εἰκ. 7). Στή νότια πλευρά τῆς στοᾶς ὑψώονταν μονόλοβο κωδωνοστάσιο (Εἰκ. 1), γκρεμισμένο σήμερα καί αὐτό.

Τά πλάγια διαμερίσματα τοῦ σταυροειδοῦς κτίσματος εἶναι καμαροσκέπαστα καί οἱ δύο ἰωνικοί κίονες τῆς ἐκκλησίας, οἱ προερχόμενοι ἀπό ἀρχαῖα κτίρια, χαμηλοί, ἔχουν κυβόσχημες βάσεις ἄνισου ὕψους καί κιονόκρανα μέ κόμπους, προφανῶς ρωμαϊκά. Ἡ ἁγία τράπεζα, ἐλεύθερη ἀπό ὅλες τίς πλευρές, στηρίζεται σέ βάση περιρραντηρίου. Τό κτιστό τέμπλο μέ τίς ὀρθογώνιες πύλες στέφεται ἀπό εντοιχισμένο κοσμήτη με σειρά ἔξοργων κομβίων (βλ. Εἰκ. 2, τομή κατά πλάτος).

Ὁ ναός διέσωζε στρώματα τοιχογραφιῶν, πού ἀνάγονται σέ διάφορες ἐποχές, ὅπως μαρτυροῦν λείψανά τους, πού φαίνονται κάτω ἀπό τοὺς πεσμένους ἀσβέστες, μιά καί οἱ τοῖχοι εἶχαν σέ μεταγενέστερα χρόνια ἀσβεστωθεῖ.

Μέσα στό ἱερό ἀπό τίς ἀρχικές τοιχογραφίες διατηρεῖται καλύτερα, στήν κόγχη τῆς πρόθεσης, ἀρκετό τμήμα τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ τῆς Ἁκρας Ταπείωσης (Εἰκ. 8). Κλίνει τό κεφάλι πρὸς τόν δεξιό ὦμο καί ἔχει μακριά μαλλιά, χωρισμένα σέ τέσσερις ὁμάδες βοστρύχων, πού πέφτουν ἀνά δύο στούς ὦμους καί στό στήθος. Τά φῶτα στό πρόσωπο εἶναι πλατιά, οἱ σκιές καφέ, ὁ προπλασμός στό γένια ἀνοικτοῦ καστανοῦ. Τήν ἐπιδερμίδα τοῦ κορμοῦ ἀποδίδει ὠχρα. Ἡ ἐπιγραφή *INBI* στήν κορυφή τῆς κόγχης τῆς πρόθεσης φαίνεται νεότερη προσθήκη.

Ὁ τύπος τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου μέ τή μακριά, γρυπή μύτη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πώς εἶναι κάπως κοντά στήν ἀριστουργηματική εἰκόνα (τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ.) διπτύχου τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων²⁷. Τό ἴδιο καί ἡ ἀπόδοση τῶν πτυχῶν τοῦ στήθους, πιο σχηματική ὅμως καί γραμμική στό Οἰτύλο. Πολύ πλατύτερο ἀποδίδεται τό στήθος στήν Ἁκρά Ταπείωση (1429) τοῦ ἀσκητηρίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κοντά στόν Μυστρά²⁸. Ἐλέχθη πιο πάνω πώς τά φῶτα τοῦ προσώπου στόν ναό τοῦ Σωτήρα εἶναι πλατιά. Πλατιά φῶτα ἔχουν καί μορφές τοῦ Kalenic²⁹ (γύρω στό 1413). Ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ Χριστοῦ εἶναι πιο σχηματικός, ὅπως στήν Ἁκρά Ταπείωση τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Δυό Πηγάδια τῆς Πλάτσας (Εἰκ. 9), ἔργο μᾶλλον τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ.³⁰. Ἴσως καί ἡ Ἁκρά Ταπείωση τοῦ Οἰτύλου, πού –ἄς σημειωθεῖ– δέν εἶναι ἀπαλλαγμένη τραχύτητας, πρέπει νά χρονολογηθεῖ στό ἀ τέταρτο τοῦ 15ου αἰώνα.

Στό ἴδιο στρώμα νομίζω πώς ἀνήκει τό πρόσωπο προφανῶς τοῦ Προδρόμου, τό ὁποῖο διακρίνεται στό τεταρτοσφαίριο τοῦ διακονικοῦ καί ὁ ἅγιος Σπυρίδων στόν νότιο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ, δεξιά τοῦ παραθύρου.

Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι οἱ συλλειτουργοῦντες τέσσερις ἱεράρχες τῆς ἀψίδας μέ τήν καφέ ἐπιδερμίδα, τά λίγα, μικρά, γραμμικά φῶτα στό πρόσωπο, τά μονόχρωμα φαιλόνια καί τά κυανά ὠμοφόρια. Καί τά σχήματα τῶν ἀνορθωμένων εἰληταρίων πού κρατοῦν ἔχω τή γνώμη πώς ὀδηγοῦν στό μετά τήν Ἄλωση χρόνια. Πρῶτος δεξιά πρὸς τό μέσον εἶναι ὁ ἅγιος Βασίλειος. Μέ τή σημερινή κατάσταση τῶν τοιχογραφιῶν, πού φαίνονται ἀμυδρά, σκεπασμένες μέ ἀσβέστες, δέν εἶναι πιο εὐκολο νά πεῖ κανεῖς ἄν ὁ ἱεράρχης μέ πολυσταύριο στόν ὄρειο τοῖχο τοῦ κυρίως ἱεροῦ –πρέπει νά εἶναι ὁ Λέων– χρονολογεῖται ἀπό τή μεταβυζαντινή ἐποχή. Πάντως μοῦ φαίνεται πώς συνανήκει στό ἴδιο στρώμα μέ τόν ἱεράρχη τοῦ νότιου τοῖχου τῆς πρόθεσης. Στρώματα διαφορετικά διακρίνονται καί σέ ἄλλα μέρη τῶν τοίχων τῆς ἐκκλησίας. Ἐτσι στόν ὄρειο τοῖχο τοῦ βορειοδυτικοῦ πλάγιου διαμερίσματος ἴσως εἰκονίζεται ὁ προφήτης Ἡλίας σέ στρώμα νεότερο. Κάτω διαβάζονται λίγες λέξεις ἀπό τήν ἀφιερωτική ἐπιγραφή:

*Δεησις
δούλου
.....
.....*

Τέλος, ἴχνη τοιχογραφιῶν εἶναι ὁρατά καί ἐξωτερικά, στή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ (Εἰκ. 6), πού χρησιμεύει καί ὡς ἀνατολικός τοίχος τῆς στοᾶς.

26. Ν. Β. Δρανόκη, 'Ο ναός τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τῆς Λακωνικῆς Τρύπης, ΕΕΒΣ ΚΕ' (1955), σ. 42.
 27. L'art byzantin - art européen, Athènes 1964, εἰκ. 210.
 28. Ν. Β. Δρανόκη, 'Ο σπηλαιώδης ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κοντά στό Μυστρά, Εἰλαπίνη, Τόμος τιμητικός γιά τόν καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα, Ἡράκλειο 1987, σ. 79-84, εἰκ. 8-9.
 Πλατό εἶναι τό στήθος καί στήν "Ακρα Ταπείνωση τοῦ Kalenić, βλ. Svetozar Radojčić, Kalenić, Beograd 1964, εἰκ. 50.
 29. Radojčić, ὁ.π., εἰκ. 35, 44, 50, 56, 58.
 30. Ν. Β. Δρανόκη, "Ερευναί εἰς τήν Μάνην, ΠΑΕ 1974, σ. 116, σημ. 1.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βελένης Α', Β'	Γ. Μ. Βελένης, 'Ερμηνεία τοῦ ἐξωτερικοῦ διακόσμου στή βυζαντινή ἀρχιτεκτονική, Α' (κείμενο), Β' (πίνακες-σχέδια), Θεσσαλονίκη 1984.	Κωνσταντινίδη, Συμβολή	Χαρίκλεια Κωνσταντινίδη, Συμβολή στή μελέτη τῶν βυζαντινῶν «τοξωτῶν κωδωνοστασίων» ΛακΣπουδ ΣΤ' (1982), σ. 62-79.
Βοκοτόπουλος, Ἄρχιτεκτονική	Π. Α. Βοκοτοπούλου, 'Η ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική εἰς τήν Δυτικήν Στερεάν Ἑλλάδα καί τήν Ἠπειρον, ἀπό τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1992 ² .	Μουτσόπουλος-Δημητροκάλλης, Γεράκι	Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητροκάλλης, Γεράκι, οἱ ἐκκλησίες τοῦ οἰκισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1981.
Κάτω Μάνη	Ν. Β. Δρανόκη - 'Ε. Δωρῆ - Β. Κέπετζη - Μ. Κωνσταντουδάκη, "Ερευνα στήν Κάτω Μάνη, Ἀθήναι 1993.	Τσουρῆς, Κεραμοπλαστικός διάκοσμος	Κ. Τσουρῆς, 'Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῶν ὑστεροβυζαντινῶν μνημείων τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος, Καβάλα 1988.

N. B. Drandakis

THE CHURCH OF THE SAVIOUR (SOTER)
AT OITYLO

In the area below Oitylo on the Mani peninsula stands a two-columned cross-in-square domed church, of the type commonly found on the Greek mainland. The church measures 5.50 x 4.90 m. The ruined porticus which is attached to the west façade was a later construction. The church, dedicated to Christ the Saviour celebrates its feast day at Christmas, with a panegyris organized by a group of families originating from Oitylo. The 5th Ephorate of Byzantine Antiquities undertook restoration works on the monument.

The church is built of poros stone. The same material has been used for the slender octagonal drum of the dome, with one narrow window on each side. The placement of a horizontal poros divides each window in the middle, suggesting a detail that is unique among the monuments of Mani. Likewise, the brick pattern adorning the arches

which rise above the windows of the drum, i.e. a single row of herringbone work split in two parts with confronting course, consists another *unicum* for its placement on this particular spot of the church's exterior. The columns with their capitals are in second use, originally coming from Roman buildings. The *templon* is of masonry. The brick decoration of the west façade has the form of a single rowed reticulate pattern, which is quite common among the Laconian monuments of the years around 1300. It is difficult however to date our church with such precision based on this criterion. We would rather suggest a broader dating in the Late Byzantine Period.

The church preserves in the interior remains of wall-paintings executed in different periods. Best preserved is a fragment of the "Man of Sorrows" decorating the prothesis conch, which can be dated in the 15th century.